

jével alkotásra serkenti az utódokat. Ki ne ismerné Petőfi jóízű költeményét a csapat, papot, mindent felejtő bohémről? S ezenkívül is ki győzné felsorolni, hány szépírónk vette tollára versben és prózában a kora véget ért, híres debreceni költő nevét? Alig ére vége, hogy Csathó Kalmánnak róla szóló regénye — a Földiekkel játszó égi tünemény — megjelent. Nem sokkal utána a debreceni színházban Oláh Gábor színműve (Jött éve csodáknak...) elevenítette föl alakját, melynek színpadra vitelével — másokat nem is említve — már Szigligeti Ede megpróbálkozott (Csokonai szerelme).

Újabban Halis István adta ki Nagykanizsán *Csokonai Vitéz Mihály kalandja* címen háromfelvonásos „történeti vígjáték”-át, mely a költő életének egy állítólagos epizódját dramatizálja. A darab szerint Csokonai csurgói tanító korában Nagykanizsán, a napóleoni háborúk idején, keresztül viszi, hogy barátja, Szobovics János titkos jegyesevel, egy Marics Liza nevű árva leánnyal, kapzsi gyámjára akarata ellenére házasságot köthessen. A költő a megszüketett menyasszonnyal csatlakozik a fölkelő seregnek Egerszegre ajándékot vivő küldöttségéhez. Ut közben a franciák kezébe jutnak, de nem esik bántódásuk, sőt Csokonai ügyeskedése folytán egy halálra szánt magyar legény életét is megmentik és a már említett jegyeseken kívül egy jobbágyorsorban élő szerelmes pár frigye is papi áldásban részesül. Hogy a befejezés annál vígabb legyen, végül a küldöttség tagjai csellel megfutamtíják az őket fogvatartó franciákat.

Az inkább címénél, mint előadásánál fogva érdekes darabban igen vékony erű a neveltető elem. Cselekvényének a valószínűség rovására való fejlesztése emlékeztet ugyan a vígjátékokra, de a színmű a maga egészében voltaképpen egy nem túlságosan ötletes adomásnak drámai formájú kiszélesítése, melyben mindössze A reményhez c. vers s az esetnek Csokonai nevéhez fűzése képviseli a történetileg egyénítő vonást. A darab azonban, bár külsőségeiben is műkedvelőre vall, tagadhatatlanul becsúszással készül. Látni ezt abból, hogy immár második kidolgozásban kerül a nyilvánosság elé. 1913-ban, mikor először jelent meg, az volt a

címe, hogy „*Ellenség kezében*”; ugyancsak „történeti vígjáték”-ként szerepelt, de akkor még négy szakaszra oszlott. Az átdolgozás folytán a mű megrövidült; az első felvonás kivételével a színhely megváltozott s a cselekvény bonyolításán is megállapítható a javító szándék. Mindezek a változtatások kétségtelenül javára váltak a darabnak.

Baros Gyula.

Tíz esztendő (1914—1924). Tíz esztendő publicisztikai termeléséből kiválogatta Milotay István azokat a cikkeket, amelyekről úgy érezte, hogy felülemelkednek a napi politika keretein, s tanulságot szolgáltatnak a magyarság állam- és nemzettestében véghement rettentő változás megértéséhez. A vaskos kötet olvasása közben alig is zavar bennünket egy-egy, az aktuális politika élet fanyarol éreztető „ad personam” megjegyzés, hanem annál bősegebben áradnak belőle a nemzeti egyéniség megóvását és biztosítását sürgető nagy gondolatok, amelyek — még emlékezhetünk rá — a nemzetnek hitben erősebb rétegeit oly sokat gyötörték, s Milotayban költői erejű kifejezőre találtak.

Nem a politikus, hanem a történetkedvelő szándékaival írjuk ezt a pár sort — hiszen ami a „Tíz esztendő”-ben van, az ma már nem politika, legfeljebb kijelölheti annak existenciáit — s ezt a könyvet nem tekintjük egyénekné, mint egy „histoire contemporaine” forrásának. Ebből a szempontból mindjárt sie-tünk megállapítani, hogy úgyszólván semmi útbaigazítást sem nyerünk belőle a politikai pártok történetéhez, mert az író e cikkeken több mint pártember, a ma benyomásaira is a történetfilozófus lelki berendezettségével reagál, s oly szerencsés — vagy szerencsétlen —, hogy az ezerarcú nemzetéletet a leg-hatalmasabb mozgó erőkre egyszerűsítve látja meg.

Milotay nagy nemzetmentő ideálja a magyarság külső és belső öncélúságának biztosítása „s ezzel kapcsolatban olyan politikai, erkölcsi és szellemi értékek kultusza, amelyek nélkül ez az öncélúság elképzelhetetlen”. Tíz egynéhány évvel ezelőtt ráismert az író a magyar

fejlődés szerveslenségére, ami külső és belső elzárkózottságunk gyors feloldásának szükségzerű következménye volt. Ez a gondolat kínozza őt tíz hosszú éven át, s ebben találja meg a magyar életben végbement szomorú változások magyarzatát.

„Nálunk tapasztalhatod azt, hogy mielőtt egy-egy társadalmi, politikai vagy kulturális áramlat egészen átíthatatna bennünket, már egy másik hág a nyakára. Nálunk így előbb megrothad minden, mintsem hogy megérhetne“, írja 1911-ben. Az egész könyv e tétel igazságát hirdeti. Amint hogy nem is történhetett másként egy számban gyöngye, kultúrában, ha nem is primitív, de a Nyugatéhoz viszonyítva kétségkívül hátramaradt népnél, amely egy idegen faj állandóan növekvő inváziójának volt kitéve s képtelen volt azt asszimilálni, hanem tűrnie kellett, hogy az új hódítók egy kevésbé kényes, alsóbbrendű erkölcsiség és az egész világot átfogó faji szolidaritás által biztosított előnyük kihasználásával, a kormányzatot és a közigazgatást, a parlamentet és a megyeházát a hatalom látszatával együtt meghagyják ugyan az őslakóknak, de a gazdasági pozíciókat növekvő mértékben maguknak sajátítsák ki.

Aki ez invázió méreteiről fogalmat akar magának alkotni, olvassa el Milotay könyvéből Szabolcs vármegye virilis tagjainak 1917-re érvényes névjegyzékét. Abban a névsorban a régi vármegyei középsztyály sorába számítható 122 taggal szemben az új, egyáltalán nem, vagy csak tökéletlenül beolvasztott elemnek 94 tagját találja. A pusztulásnak indult gentry helyébe tehát nálunk nem a feltörekvő parasztsztyály került, talán kisebb kultúrájával, de legalább magyar fajiságával, hanem egy, a magyarságtól távol álló, azzal soha sem fiziológiailag, sem gondolkozásban összeolvadni nem tudó elem. A régi földesúr beszorult a városba, kihivatalnok, „magyar értelmiség“ lett belőle; elvesztette az ezeréves kapcsolatát a föld népével, s míg maga is nyomorúságosan élt, egyre jobban kiéleződött a parasztsággal szemben a helyzete. Másutt is megvolt és megvan az ellentét a falu és a város között, a kapitalisztikus rendszer érvényesülése, az indusz-

trializálódás haladása mindenütt veszélyeztette az őstermeléssel foglalkozó lakosság érdekeit. De hogy a magyar tisztviselő kolduskenyérére szorult magyar értelmiség találja szemben magát a parasztsággal, amikor a banktőke és a föld egy idegen harmadiknak a kezébe csúszott át, — ez olyan tragikomikus jelenség, amit csak az magyarázhat, hogy erőszakos behatás alá került társadalmunk fejlődése.

Az új hódítók a rohanó gazdasági átalakulás igazolására megalkották tudományos szociológiai rendszerüket. Ennek segítségével bebizonyították, hogy a régi birtokosok — papság, arisztokrácia, gentry — kezében nem maradhat a föld s a társadalmi vezetés. Érzésüknek vagy értelmüknek nem volt semmi gyökere a magyar fejlődésben, azért nagy szakértelemmel és energiával iparkodtak meghonosítani Magyarországon mindazokat az elméleteket, amelyeket a szociológia és segédtudományai a sokkal haladottabb életformák között élő nemzetek társadalmainak jelenségei alapján kitermeltek. Kifejlődött a Galilei-kör jellegzetes faji szociológiai felfogása, a századeleji magyar radikalizmus. (Természetesen ez csak azokra a rétegekre áll, amelyek még éhesek voltak a gazdasági és politikai hatalomra; az arrivék már iparkodtak saját érdekükben konzerválni a magyarországi életet, konzervatívabbak lettek bármelyik arisztokratánál.) Ezek az új magyar radikalizmus éveken át tartó agitációval iparkodtak elvágni minden szálát, ami a magyarságot a mult-hoz köti. Elvégre, chacun à son goût, lehet valaki veleszületett hajlamból, vagy akár érett politikai meggyőződésből radikalizmus gondolkodású, sőt a fejlődés ütemének szabályozására szükséges is, hogy az ultrakonzervatívok a radikalizmusban egyensúlyt találjanak; de a magyar radikalizmus éppen abban különbözött a világ bármely más nemzetének hasonló politikai irányától, hogy akár a magyar társadalom újjáépítését követelte, akár a magyarság háborús küzdelmeiben iparkodott elhatározó gondolatot adni, sohasem zármolt a különleges magyar fejlődés által előírt feltételekkel. „Ennek az agitációnak eredménye volt, hogy a magyar értelmi-

ség új rétegeit, melyeket a gondolkozásbeli és érzelmi közösségnek laza szálai fűztek a magyar társadalomhoz, elidegenítették a nemzeti egység és együvé tartozás gondolatától. Lehűtötték bennük az asszimiláció vágyát, közömbössé tették őket a magyarság egyetemes céljaival, érdekeivel szemben... Másik következése volt..., hogy a magyar értelmiség másik részében, amely élén szokott járni minden haladó mozgalomnak, ellenszenvet, idegenkedést és gyűlöletet ébresztett az olyan haladás iránt, amely csak a nemzeti mult és a nemzeti lélek megtagadásával lehetséges. *Magyar radikalizmus* tehát nem volt. S az idegen, amelyet egy „pökhendi, erőszakosan kolonizáló idegen kultúrhadsereg” teletett, csak arra volt jó, hogy depraválja a hagyományaitól elvágott magyar erkölcsöt a maga idegen erkölcsiségének szuggálásával, megnehezítse a társadalmi kiegyenlítődes természetes útját és ferde pályánra terelje a magyarság legnagyobb problémáinak kifejlését egy egészen időszertelen s az egész világon gyökértelen pacifizmus beoltásával.

Ha ma, vagy száz év múlva valaki csodálkozik azon, hogy a realisztikus irányú magyar irodalomban a magyar paraszt az Úr 1910. esztendeje körül úgy szerepel, mint egy sakáléhségű, iszákos, bujaöszöntű vadállat, ha megütközik azon, hogy ez irodalom szerint tisztamultú papcsaládokban nem akadt egy érintetlen leány, egy önfeláldozó hűségű asszony, vagy a terheltég minden szörnyű jeleitől meg nem bélyegzett férfi; ha bámul azokon a békés mariage en trois-kon, amelyekben a Szabóky Zsigmond Rafaelek éltek, ha meg akarja érteni Ady kettős lelkületét, sirjáig reánehazedő magánosságát; Milotay könyvének az elolvasása után meg fogja érteni, hogy ez egy idegen fajú, minden, a nemzeti egyéniséggel összekötött ideált felrúgó vagy nagyképmű lenéző, a magyar fajban gyökértelen radikalizmust hirdető hadsereg műve, amelynek a magyar élethez csak annyi köze volt és van, hogy abban akart érvényesülni.

Ez ellen a rettenetes belső rothasztás ellen küzdött Milotay nyílt sisakkal, kíméletlenül, akkor, ami-

kor az ilyen vállalkozás még igen hálátlan volt. A legjobb esetben ugyanis lenézték az őhozás hasonló gáncsoskodó „műveletlen” emlereket, — mert a műveltség az idegen faj kizárólagos területe volt.

Egy szóban meg lehet mondani, hogy mit állít szembe Milotay ezzel az idegen radikalizmussal: fajszertetét. Látja az arisztokrataosztály mulasztásait, érzi, hogy a régi vármegyei vezető osztály kiélte már a szerepét: de szereti őket, mert magyarok. Imádjá a parasztot, ezt a „vak Góliát”-ot, ezt az „Atlaszt, mely arra hivatott, hogy egy szép és hatalmas világot hordjon vállain” „ösi, szinte szűzi lelki érintetlenségével s példátlan szellemi jóra valósságával”. Szemében a magyar jövő hordozója a kérges tenyerű, hűségese barnaszemű Baracsi Imre, aki csodálatos bátorsággal verekszik és pusztul el a harcerekben, anélkül, hogy tudná miért. Milotay ösztönösen minden, csak nem konzervatív. Híve annak, hogy a magyar kultúra új elemek felvételével új színeket nyerjen, de a haladási folyamatban meg akarja őrizni a faji egyéniséget. Az átvett új kultúrelemeket meg akarja emésztetni, úgyhogy azok sohasem lássanak idegennek. Eppen ez a különbség az idegen haladási szellem és az ő gondolatvilága között; az előbbi teljesen racionalista és nemzetközi, míg ő számol a történelmi létrejött társadalmi és műveltségi tényezőkkel; az előbbieknél az idegen gondolat olyan demiurgosz, amely pusztít, hogy újat teremtsen. nála konzervatív tényező, amely nem rombol, csak átalakít.

Tíz év lefolytában megéltük a világháborút, az összeomlást, két forradalmat, s az újjáépítés kísérleteit. Mindennek az eredménye az egyharmadára zsugorodott magyar államtest és a beteg magyar társadalom.

Milotay a háború kezdetén megismételte az ellenzéki pártoktól sokat használt jelszót, amelynek szorint a magyarság politikáját a váltságos időkben meg kellett határozni: a magyar öncélúságot. Ezt az öncélúságot akarta érvényesíteni Ausztriával szemben, s azt vetette szemére Tisza Istvánnak és pártjá-

nak, hogy úri gesztussal, feltétel nélkül vállalták a magyar nemzet roppant áldozatait, anélkül, hogy az élet-halálküzdőlemben a magyar célokat kijelölték volna. A magyar öncélúság nevében fél a németek gigantikus „Berlintől — Bagdadig“ koncepciójától, mert abban a monarchia is a másodrangú hatalom szerepére süllyedne, Magyarországnak pedig örökre le kellene mondania nemzeti igényeinek megvalósításáról. Az már aztán tragikus tévedése, hogy a 48-as pártot alkalmasnak tartotta a magyar nemzeti gondolat megvalósítására, s a háború után szükségképpen előtérbe lépő reformok irányítására.

Alig győzött az októberi forradalom, ő már felismeri a fejlődés várható menetét, s figyelmezteti Károlyi Mihályt, hogy a polgári pártok csak addig osztozhatnak a szocialistákkal a kormányhatalomban, amíg ezeknek szükségük lesz a par excellence magyar függetlenségi párt presztízsére, de a polgárság sorsa előbb-utóbb a félretolás lesz, s a társadalmi átalakulás útja a szocializmuson át a bolsevizmushoz vezet. 1918—19 telén szembeszáll a pacifizmus örületével s könyörtelen magyar nacionalista politikát sürget. „Humburg minden pacifista jelző, szemfényvesztés minden nemzetköziség, árulás minden türelem! A mi számunkra csak egy igazság maradt: fogat-fogért szemet-szemért! s csak egy menekvés: a gyűlölet!“ Rimánkodik a kormánynak, hogy védje meg a határokat, mert az entente sohasem parancsolja ki szövetségeseit a már egyszer megszállott területről. Ezzel elérte azt, hogy az Ignóus és Bédi-Schwimmer Róza diplomáciai tehetségében bízó kormány néhány vitéz katonája — feldúlta az Új Nemzedék kiadóhivatalát.

Ezek olyan dolgok, amikhez nehéz hozzászólni, mivel ezek az emlékek még ma is túlfrissek ahhoz, hogy higgadtan, a történetíró pártatlanságával meg tudjuk bírálni őket.

Csak azt idézem még a könyvből, amit Milotay az újjáépítési programjául megjelöl. „A keresztény magyar társadalom most, a háború öt esztendejének és két forradalomnak tanulságai után rá kell hogy jöjjön — amire már régen rá kel-

lett volna jönnie —, hogy nincs más út előtte, ha vissza akarja szerezni a saját magával való rendelkezésképeségét, csak egy: oly autonóm, gazdasági, politikai, társadalmi és kulturális egységgé kell magát megszerveznie, mely a közhatalom birtoka nélkül is uralkodni tud, de amelynek segítségével vagy ellenállása mellett semmiféle közhatalom a keresztény magyarság nyakába nem ülhet.“ Amit a legutolsó évek eseményeiről gondol, az még nem bírálható el történetileg, mert nem látjuk világosan a fejlődés végét. Allapítsuk meg tárgyilagosan és röviden, hogy Milotay már 1920-ban igen közel állott a rezignációhoz, hogy sürgeti a középosztály megmentését, s a gyógyulás főszerepét aktív külpolitikánk sikerétől reméli. Hogy külpolitikánk vezetői tehetek-e egyebet, jobbat, mint amit tettek, azt ma éppoly kevéssé tudjuk megmondani, mint ahogy senki sem vehet világosan számot a magyar értelmiség teljes gazdasági lezüllesztésének eredményeivel. Történetíró szemmel nézve az mindenestre kézenfekvő, hogy a magyar társadalom strukturájában folyó eltolódás annyira gyorsmenetű, hogy az egészséges fejlődés következményeinek nem felel meg.

Amit elmondottunk, az körülbelül az a tanulság, amivel ez a könyv a jövő történetírójának szolgálni fog. Mielőtt végleg lezárnók ismertetésünket, egy pár megjegyzést fűzünk Milotay nagy gondolatához, a külső és belső öncélúság biztosításához.

Milotay — még ha Baranyában született volna is (amit én nem tudok), az sem változtat ezen a megállapításon — a tiszaháti ember típusa, izzó fajszeretetével, prófétikus fantáziájával, mélygyökerű magyarságával. A tiszaháti magyar képviselője, akinek egész politikai érzése a magyarság végtelen erejére és önbizalmára van beidegezve; aki az összeomlásig csak azt érezte, hogy a régi monarchia szervezetének javára mit jelent a magyar nemzet, de azt sohasem vette számba, hogy a magyar nemzeti állam sértetlen fennmaradásának, a XIX. század második felében érvényesült békés kulturmunkának egyik feltétele éppen az volt, hogy a Duna

egész középső medencéje egy dinasztíát uraljon, s a rabló ösztönű szomszéd államokat nagyhatalmi presztízsével veszélytelessé tegye. Nem lehet a bécsi politikát mindenben védenünk, de viszont a már történetivé vált tények elbírálásánál és az előttünk működött nemzedék politikai gondolkodásának megítélésénél nem szabad elfelednünk azt az igazságot, hogy a kiegyezés végteleen előnyöket biztosított a magyarság számára. A magyar öncélúság jogosultságát elismerve, ez öncélúság keresésének határát a magyarság legelőtehetőbb politikai feladata szabta meg: a monarchia dualisztikus alapon való megerősödésére, a belső rend és a külső presztízs biztosítására való törekvés. Milotay horizontja a végtelen, amely a nagy nemzeti eszmékben lakik, de politikai felfogása kiesik a történeti fejlődésből.

Amennyire ködösnek, határozatlan vonalúnak tetszik Milotaynak a magyarság külső öncélúságára vonatkozó felfogása, épp annyira igazolták a tények mindazt, amit a belső öncélúság megmentésének érdekében elmond. Az egész könyv a magyar lélek, a magyar faj erőinek elszikkadása feletti kétségbeesett jajkiáltás, amelyre ma már minden jóérzésű ember felfogása rezonál Magyarországon határain belül. Ezt az eszmét Milotay dolgozta ki száz változatban, az ő művészi meglátása és agitativ energiája cizellálta ki finman, ő dobta bele először, mint égető problémák agitációs anyagát, a magyar közvéleménybe, s ezzel bizonyos fokig megszabta azokat a területeket, amelyek a keresztény és nemzeti szellem jegyében újjáépítésre szorulnak. Más azonban nincsen a könyvében, mint a tények megállapítása. De a fejlődés bizonyos törvények szerint halad, s arra már hiába várunk tőle választ, hogy a helytelennek felismert fejlődést hogyan kell helyes irányba terelni. A remekbe írt cikkeket olvasva nehéz megszabadulnunk attól a kérdéstől, amelyre egyik nagynevű államférfiunk pár évvel ezelőtt megjelent emlékiratának olvasásakor is hiába vártuk a feleletet: miért volt rajtunk az az átok, hogy azok, akik a gondolat és az érzés erejével felismerték a magyarság testét bomlasztó folyama-

tot, akiknek elég hangos és eléggé szuggesztív volt a szavuk a nemzet lelkiismeretének felébresztésére, azok nem tudták a gyógyulás eszközeit megjelölni. Milotay hangja prófétai erővel hat, de ha olvasó azt kérdi: uram, mit tegyek? néhány általános meghatározáson kívül (öncélúság, keresztény nemzetiség, gazdasági és irodalmi téren keresztény szervezkedés) pozitív választ nem nyer.

Nemzedékek multán úgy ítélik majd meg ezt a könyvet, mint egy meghatón szép, művészi emberi dokumentumot, egy nacionalista lélek feljajdulását a nemzetközi gondolatok importálásának korában, de a jövő történészek hiába keresik benne a történetpolitikai mélységet s a szabatosan megfogalmazott építő gondolatot. **Uk.**

Földi Mihály: Mámorosak. Amint leteszi az ember ezt a túlfűtött erejű regényt, alig tud szabadulni attól a gondolattól, hogy ne hozza kapcsolatba két másik regénnyel. Az egyik a magyar közönség előtt is eléggé ismert Thomas Mann-regény, a *Buddenbrooks*, a másik pedig Lucien Fabre-nak az 1923-i *Goncourt-díjjal* kitüntetett *Rabevel-je*. Amarra emlékeztet a három nemzedék felvonultatása, emez meg talán, mint a francia irodalom egyik „energiaregénye”, mintául is szolgált az alakok megrajzolásában, másrészt pedig az elmondás módjában.

Apa, fiú és unoka éli át a regény mendenivalóját s a vezérmotívum a féktelen élni akarás. Az apában ez inkább ösztönös és tudattalan, valami nyers kiélése feltörő, de még bizonytalan célú erőnek, durván és tekintet nélkül. Célja a vagyonszerzés és a nő, mindkettő önmagáért. A fiút nevelése már más légkörbe emelte, a nagyváros forró és színes élete új célokat mutat meg neki s nála az apától öröklött ősergia tudatosodik. A vagyon, a szerelmi élet poharának fenéig való kiürítése, az eszeveszett rohanás a nő után már nemcsak cél, hanem egy elképzelt felsőbbrendű élet eléréséhez vezető eszköz is. Természetes, hogy reá sújt le legérzékenyebben az élet pórrölye, mikor egyszer, a mámor hajnalán, belátja, hogy az a cél, melyet legreálisabbnak vélt látni, teljesen